

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 18

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 18

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2016

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

DOC. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),
PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Ona Aleknavičienė

Biblijos frazeologizmai Jokūbo Brodovskio rankraštyje

Litauische Sprichwörter und Rätsel o 9

Birutė Triškaitė, Žavinta Sidabraitė

Johannas Jacobas Quandtas tikrai mokėjo lietuviškai o 47

Philip Kraut

Jacob Grimm und die litauische Sprache –

II. *Etymologische Forschung im Deutschen Wörterbuch* o 89

Giedrius Subačius

Simono Daukanto *Istorijos žemaitiškos* (1828–1834)

rašybos lūžiai: diakritikai, geminatos, digrafai o 135

Mindaugas Šinkūnas

Kristus, Krystus, Christus, Chrystus ar *Cristus*?

Vardo rašybos raida XVI–XIX amžiaus raštuose o 185

Daiva Sinkevičiūtė

Lietuvių dvikamienių vardų trumpinių kilmės asmenvardžiai

ir jų kamienų užrašymo ypatybės Vilniaus naujųjų miestiečių

ir laiduotojų 1661–1795 metų sąrašė o 221

Reda Griškaitė

„Kasdienybės rašymas“ kaip provincijos intelektualų kūrybinės raiškos ženklas

(Šiaurių dvaro savininko Teodoro Narbuto pavyzdys) o 255

Tamara Bairašauskaitė

Bajorų žemvaldžių ekonominės ir socialinės minties trajektorijos:

rašytinis Antano Medekšos palikimas o 303

Giedrius Subačius, Pēteris Vanags

Žodis *valstybē* – Simono Daukanto pasiskolintas latvizmas o 337

Recenzijos (Reviews)

Birutė Kabašinskaitė

Recenzuojama: *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch* 1–3, 2015 o 375

Aurelija Tamošiūnaitė

Recenzuojama: Gijsbert Rutten, Marijke J. van der Wal, *Letters as Loot. A sociolinguistic approach to seventeenth- and eighteenth-century Dutch*, 2014 o 385

Liucija Citavičiūtė

Recenzuojama: Žavinta Sidabraitė (par.),
Kūdikių prietelius. Skaitinių vadovėlis, 2015 o 397

Jolanta Gelumbeckaitė

Recenzuojama: Bettina Bock, Maria Kozińska (Hrsg.),
Schleichers Erben. 200 Jahre Forschung zum Baltischen und Slawischen, 2014 o 405

Alma Braziūnienė

Recenzuojama: Roma Bončkutė (par.), *Vaclovo Biržiškos ir Petro Joniko susirašinėjimas (1948–1955)*, 2015 o 413

Akvilė Grigoravičiūtė

Recenzuojama: Francesco Zamblera, *Jidiš kalbos žodynelis*, 2015 o 421

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Domas Kaunas, Audronė Matijošienė,
Vilija Gerulaitienė (par.), *Mažosios Lietuvos lietuviai Kanadoje. Išėjimo Jurgio Kavolio 1891–1940 metų dokumentinis paveldas*, 2015 o 425

Paulius V. Subačius

Recenzuojama: Darius Staliūnas (sud.),
Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje, 2015 o 433

Nijolė Strakauskaitė

Recenzuojama: Vasilijus Safronovas, *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis*, 2015 o 443

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Ernesta Kazakėnaitė

Glaustai apie pirmosios Biblijos latvių kalba vertimo istoriją o 451

Ona Aleknavičienė

Gotfrydui Ostermejeriui – 300 metų o 469

Daiva Kardelytė-Grinevičienė, Dalia Kiseliūnaitė

Tarptautinė konferencija, skirta Georgo Wenkerio sakinių vertimams į užsienio kalbas o 479

Regina Venckutė

In memoriam: Algirdas Sabaliauskas (1929–2016) o 483

Daiva Kardelytė-Grinevičienė
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Dalia Kiseliūnaitė
Klaipėdos universitetas

Tarptautinė konferencija, skirta Georgo Wenkerio sakinių vertimams į užsienio kalbas

1879–1888 metais vienas iš dialektologinių tyrimų pradininkų Europoje, vokiečių kalbininkas Georgas Wenkeris (1852–1911) išsiuntinėjo į tuometei Vokietijos imperijai priklausančių kaimų mokyklas 40 paties sugalvotų sakinių, prašydamas juos išversti į vietinę tarmę. Taip pritaikęs netiesioginio tarmių duomenų rinkimo metodą, Wenkeris pradėjo kaupti medžiagą, brandindamas vokiečių kalbos atlaso idėją. Duomenų tyrėjas gavo kone iš 50 000 vietovių. Tačiau 40 sakinių jų sudarytojiui grįžo išversti ne tik į vokiečių, bet ir į prancūzų, fryzų, danų, sorbų, jidiš, lenkų, lietuvių ir kitas kalbas, kurias tuo laiku Vokietijoje vartojo tautinės mažumos. Vokietijos Marburgo Pilypo universiteto Vokiečių kalbos atlaso tyrimų centras, vykdydamas projektą *Digitaler Wenker-Atlas (DiWA)*, į įvairias kalbas išverstus Wenkerio sakinių lapus suskaitmenino ir dabar jie viešai prieinami interneto svetainėje www.regionalsprache.de.

Dėmesys Wenkerio sukauptai kitų kalbų medžiagai neapsiribojo vien jos suskaitmeninimu. Vokiečių kalbos atlaso tyrimų centro darbuotojų prof. dr. Jūrigo Fleischerio ir prof. dr. Alfredo Lameli'o, taip pat Berlyno Humboldtų universiteto doc. habil. dr. Christiane's Schiller ir prof. dr. Lukos Szucsicho iniciatyva 2015 metų vasario 29–kovo 3 dienomis Marburgo Pilypo universitete vyko šiai medžiagai aptarti ir įvertinti skirta konferencija „Minderheitensprachen und Sprachminderheiten: Deutsch und seine Kontaktsprachen in der Dokumentation der Wenker-Materialien“¹ („Mažumų kalbos ir kalbinės mažumos: vokiečių ir kitų kalbų kontaktai, užfiksuoti Wenkerio medžiagoje“). Tris dienas trukusi konferencija subūrė 26 pranešėjus iš Vokietijos,

¹ Konferenciją rėmė Vokietijos kultūros ir medijų ministerija.

Lenkijos, Anglijos, Šveicarijos, Slovėnijos, Italijos, Rusijos ir Lietuvos. Tai buvo unikali galimybė vienoje vietoje susitikti skirtingų sričių ir šalių kalbininkams, kuriuos vienija bendras tyrimų šaltinis – įvairiakalbė Wenkerio sukaupta medžiaga. Tokią geografinę įvairovę lėmė tai, kad Wenkerio sakiniai ir metodika vėliau buvo panaudoti ir kituose geolingvistikos tyrimuose, todėl medžiagos būta ir iš Vokietijai nepriklausiusių valstybių, tokių kaip Rusija, Nyderlandai, Austrija ir kt. Konferencijoje buvo proga pasidalyti kiekvienos kalbos medžiagos tyrimų patirtimi, įvairiais aspektais ją pristatyti, palyginti, įvertinti ir aptarti ateities tyrimų perspektyvas.

Vasario 29 dieną konferencijos dalyviai buvo pakviesti į praktinį seminarą. Vokiečių kalbos atlaso tyrimų centro darbuotojų padedami, visi norintieji susipažino su duomenų baze REDE (šiai bazei buvo skirtas ir kitą dieną Rolando KEHREINO [Marburgas] skaitytas pranešimas), mokėsi ja naudotis. Seminarą pratęsė Alfredo LAMELI'O paskaita apie daugiakalbystę XIX amžiuje Vokietijos imperijoje. Jis pristatė lingvistinės kartografijos metodo raidą ir akcentavo kalbinių kontaktų detalesnio tyrimo galimybes Wenkerio medžiagos pagrindu.

Nors visi konferencijoje skaityti pranešimai skirti tų pačių 40 Wenkerio sakinių aptarimui, jie buvo labai skirtingi. Įvairių kalbotyros sričių atstovai klausytojus sudomino į Wenkerio sakinius pažvelgdami vis kitu aspektu: pradedant arealine tipologija (Jürgo FLEISCHERIO [Marburgas] pranešimas) ir baigiant konkrečių kalbų sakinių analize. Aptarimų pobūdį lėmė ir skirtingos konkrečių kalbų duomenų apimtys, pavyzdžiui, vengrų kalbos kortelės tėra dvi, o lenkų – per 2000. Gausiau užfiksuotų kalbų duomenims konferencijoje buvo skirta daugiau dėmesio – plačiai ir išsamiai aptarti į lenkų kalbą išversti Wenkerio sakiniai. Pristatyta lenkiška medžiaga iš Varmijos ir Mozūrijos (Dorota Krystyna REMBISZEWSKA, Varšuva), aptartas Aukštutinėje Silezijoje užrašytų sakinių senosios leksikos klodas (Małgorzata IŻYKOWSKA, Opolė), analizuota kašubų kalba užrašytų sakinių sintaksė (Robertas HAMMELIS, Berlynas). Dėmesio sulaukė ir kitų slavų kalbų duomenys. Remdamasis Wenkerio sukaupta medžiaga, Janusz SIAŦKOWSKI'S (Varšuva) pateikė pamąstymų dėl čekų ir lenkų kalbų ribų, o Rolandas MEYERIS (Berlynas) – dėl čekų ir vokiečių kalbų kontaktų. Geraldas STONE'AS (Oksfordas) pristatė ir aptarė sorbų kalbos duomenis.

Aptarti ir įvertinti į fryzų (Temmo BOSSE, Kylis), nyderlandų (Jeffrey's PHEIFFAS, Marburgas) kalbas išversti Wenkerio sakiniai. Du pranešimai buvo skirti prancūzų kalbos medžiagai, užrašytai iš Elzaso ir Lotaringijos (Peteris STEINAS, Brėmenas) bei Heseno (Anja OVERBECK, Berlynas / Getingenas). Pateikta pamąstymų apie Wenkerio sukaupią pietų Jutlandijos tarmių medžiagą (Steffenas HÖDERIS ir Christophas WINTERIS, Kylis). Pasidžiaugta, kad duomenų bazė REDE nėra vienintelė, skirta Wenkerio sakiniams, nes Thomas KREFELDAS (Miunchenas) pristatė Transilvanijoje užrašytų Wenkerio sakinių duomenų bazę².

Konferencijoje dėmesio skirta ir tai medžiagai, kuriai atstovauja vos keletas užpildytų kortelių. Aptarti du vengrų (Réka ZAYZON, Hamburgas), keturi jidiš (Lea

² Žr. www.asd.gwi.uni-muenchen.de/index.php?wenkersatzanalyse=true.

SCHÄFER, Marburgas), penki cimbrų (Stefanas RABANUSAS, Verona) kalba užrašyti klausimų lapai, šiek tiek gausiau paliudyti Burgenlando kroatų (Luka SZUCSICHAS, Berlynas), slovėnų (Jožica ŠKOFIC, Lubliana) kalbų duomenys. Būta ir priešingos kontaktų krypties medžiagos: Larisa PUSEJKINA (Sankt Peterburgas) klausytojus sudomino pranešimu apie Rusijos vokiečių kalbos duomenis.

Pasak Wenkerio ataskaitos, lietuvių kalba užpildytos 62 kortelės, tačiau šiuo metu duomenų bazėje DiWA yra 59 formuliarai su lietuviška medžiaga. Matyt, prie lietuviškų buvo priskirtos ir Klaipėdos kraštui priklausiusių Nidos ir Preilos kortelės. Patikrinus paaiškėjo, kad Nidos kortelė užpildyta kuršininkų kalba, o Preilos kortelėje sakinių vertimų nėra.

Pirmą kartą mokslinei auditorijai lietuviška Wenkerio atlaso medžiaga pristatyta Jūrgo Fleischerio ir Floriano Sommerio apžvalginiam straipsnyje „Litauische Materialien im Archiv des Forschungszentrums Deutscher Sprachatlas Marburg“³. Ir šį kartą pranešimu „Ergebnisse von Auswertungen der litauischen Wenker-Materialien“ SOMMERIS „atstovavo lietuviams“. Po trumpos apžvalgos jis įvertino anketų tarmi- nę fonologiją ir pastebėjo, kad ne visos jos atspindi tam tikros vietovės žemaitiškąsias arba aukštaitiškąsias ypatybes, kad sakiniuose esama šių dialektų interferencijos, nes ne visi užrašytojai laikėsi autentiškumo kriterijaus. Kitoje pranešimo dalyje buvo analizuojami vokiškų konstrukcijų su artikeliais vertimo variantai, atskirą dėmesį skiriant apibrėžtumo raiškai.

Daiva KARDELYTĖ–GRINEVIČIENĖ pranešime „Die Bedeutung der litauischen Wenker-Materialien für die litauische Dialektologie“ aptarė Wenkerio medžiagos vietą lietuvių dialektologijos istorijoje, ieškojo sąsajų tarp Wenkerio ir lietuvių kalbos tarmių tyrėjų (Antano Baranausko ir Kazimiero Būgos) taikytų dialektologinio kartografavimo metodų. Jų palyginimas leidžia daryti prielaidą, jog lietuvių dialektologinių tyrimų pradžia glaudžiai siejasi su vokiškąja tradicija. Kadangi lietuvių kalbininkams Wenkerio medžiaga dar menkai pažįstama ir beveik netyrinėta, pranešime apžvelgtos ir galimos būsimų tyrimų perspektyvos. Anot pranešėjos, lietuviškoji Wenkerio medžiaga yra naujai atrastas šaltinis Rytprūsių lietuvių, vakarų žemaičių ir kuršininkų fonetikos, morfologijos, sintaksės, semantikos ir leksikos tyrimams. Kalbos tyrimams pravarčios būtų ir istorinės sociolingvistikos specialistų išvalgos apie mokytojus, talkinčius verčiant Wenkerio sakinius.

Dalios KISELIŪNAITĖS ir Christiane's SCHILLER⁴ pranešimas „Der nehrungskurische Bogen Nidden im Kontext der litauischen Bögen des nördlichen Memellandes“ buvo skirtas pamario lietuvių ir latvių medžiagos lyginamajai apžvalgai. Pirmą kartą išsamiau šio regiono medžiaga akademinėi bendruomenei pristatyta šių autorių straipsnyje „Ein nehrungskurischer Text im Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas in Marburg. Das Blatt 30084 Nidden“⁵, skirtame Nidos kuršininkų kalbos kortelei. Ap-

³ Fleischer, Sommer 2012, 417–436.

⁴ Christiane's Schiller dalyvavimą konferencijoje rėmė Lietuvos mokslo taryba pagal projektą *Kuršių nerijos kuršininkų kalbos*

ir etninės kultūros archyvas: šaltinių skaitmeninimas (sutarties Nr. MIP-066/2014).

⁵ Schiller, Kiseliūnaitė 2015, 379–402.

imdamos nedidelį geografinį plotą pranešimo autorės savo pasirinkimą motyvavo tuo, kad žinant Rytprūsių lietuvių tarmių istorijos ypatumus, galima ieškoti lietuvių ir latvių (kuršininkų) kalbų kontaktų požymių Klaipėdos krašto pajūrio tarmių medžiagoje. Be to, autorės įvertino pasirinkto regiono kortelių sudarymo aplinkybes, daug dėmesio skirdamos jas pildžiusių mokytojų pasirengimui bei požiūriui į užduotį. Kalbiniai požymiai leido nustatyti, kad ne visų kortelių pildytojai laikėsi nurodymo užrašyti vertimus vietine tarme – kai kurie mokytojai tenkinosi jas užpildydami to meto Rytprūsių lietuvių rašytine kalba, buvo ir tokių, kurie rėmėsi savo gimtąja tarme, dažnai tolina nuo fiksavimo regiono. Atskiro dėmesio reikalauja specialus vertimo tyrimas, įvertinant du aspektus: vertėjo „prisirišimą“ prie originalo leksikos ir sintaksės bei to meto vokiečių kalbos poveikį šnekamajai Rytprūsių kalbai.

Konferencijoje baltiška medžiaga buvo apžvelgta tik fragmentiškai, pradėtieji tyrinėjimai neturėtų sustoti. Įvertinant tai, kad kiekvienas užfiksuotas kalbos faktas iš Rytprūsių lietuvių tarmių dabar yra kalbos istorijos dalis, Wenkerio kortelių medžiaga nusipelno išsamios studijos ir įvertinimo lietuvių dialektologijos kontekste, o vienintelė Nidos kuršininkų kalbos kortelė yra vertingas rašytinis šios mirštančios rašto neturėjusios kalbos fiksavimo dokumentas.

Tarptautinės konferencijos dalyviai patenkinti pasiektais rezultatais. Dėkodami organizatoriams, jie pageidavo, kad Wenkerio atlaso medžiagos tyrimai būtų tęsiami ir būtų galima dalintis išsamesnėmis šios medžiagos studijų išvalgomis. Konferencijos medžiagą planuojama išleisti atskiru leidiniu.

Literatūra:

FLEISCHER, JÜRIG; FLORIAN SOMMER, 2012: „Litauische Materialien im Archiv des Forschungszentrums Deutscher Sprachatlas Marburg“, *ALt* 14, 417–436.

SCHILLER, CHRISTIANE; DALIA KISELIŪNAITĖ, 2015: „Ein nehrungskurischer Text im Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas in Marburg. Das Blatt 30084 Nidden“, *ALt* 17, 379–402.

DAIVA KARDELYTĖ-GRINEVIČIENĖ

Gauta 2016 m. birželio 11 d.

Geolingvistikos centras

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5

LT-10308 Vilnius, Lietuva

el. p.: daiva.grineviciene@lki.lt, d.kardelyte@hotmail.lt

DALIA KISELIŪNAITĖ

Baltų filologijos katedra

Klaipėdos universitetas

Herkaus Manto g. 84

LT-92294 Klaipėda, Lietuva

el. p.: dalia.kiseliunaite@gmail.com